

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/2 2019 s. 713-725, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE DERECELENDİRME KODLAYICISI OLARAK KULLANILAN ARDIL DİL BİRİMLERİ ÜZERİNE*

Kerime ÜSTÜNOVA**

Hasene AYDIN***

İbrahim KARAHANCI****

Nilüfer İNCEMAN AKGÜN*****

Mustafa ÜSTÜNOVA*****

Geliş Tarihi: Mart, 2019

Kabul Tarihi: Haziran, 2019

Öz

Zaman, durum, tarz, nitelik vb. anlamsal özelliklerde derecelendirme yapmak, dil birimlerinin birbirlerine göre üstünlük, denklik gibi ayrımlarını gösterebilmek için Türkçede ardıl dil birimlerinden de yararlanılabilir. Dizgenin işletilmesinde neredeyse sınırsız denebilecek yetkilerle donatılan ardıl dil birimleri, kimi yeni kavramlara karşılık yaparak kimi dil birimlerini birbirine bağlayarak dilin amacına uygun kullanılması için çabalar. Bu çalışmaya konu olan ardıllar, sistemin kendilerine sunduğu görevleri yerine getirirken anlamsal işlevlerini karşılaştırarak derecelendirme yoluyla ortaya koyabilirler. Karşılaştırma sonucunda, geldikleri tabana, kimi azalan kimi artan, çoğalan türde bir yakınlık, üstünlük, denklik, eşitlik anlamı yükleyebilirler. Bugün Türkiye Türkçesinde {-AgAn}, {-CA}, {-CII}, {-DAn}, {-mAn}, {-msI}, {-sI}, {-ş} vb. pek çok ardıl, “derecelendirme kodlayıcısı” olarak kullanılır.

Anahtar Sözcükler: Ardıl, kodlayıcı, karşılaştırma, derecelendirme, üstünlük, denklik, eşitlik.

ON POSTERIOR LANGUAGE UNITS USED AS GRADATION CODER IN TURKEY TURKISH

Abstract

Posterior language units can also be used in Turkish for to grade some semantic features like time, status, style, quality etc. and to show their

* Bu makale, Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen KUAP(F)-2018/15 numaralı “Uludağ Üniversitesinde Çocuklarla ‘Masal ve Dil’ Yolculuğu-Masal Üniversitesi” adlı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** Prof. Dr.; Bursa Uludağ Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ustunovak@uludag.edu.tr

*** Arş. Gör. Dr.; Bursa Uludağ Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., hasenek@uludag.edu.tr

**** Arş. Gör.; Bursa Uludağ Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ikarahanci@uludag.edu.tr

***** Öğr. Gör.; Bursa Uludağ Üni., Rektörlüğe Bağlı Bölümler, Türk Dili Bölümü, ninceman@uludag.edu.tr

***** Dr. Öğr. Üyesi; Bursa Uludağ Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ustunovam@uludag.edu.tr

distinctions according to each other such as superiority, similarity and equilibrium etc. The posterior language units have been rigged with almost unlimited authorisations in language system. Some of them lexicalize for new concepts and some connect language units. So they endeavour for the proper use of the language and the establishment of competent communication. The posteriors subject to this study can apply to the grading by comparing when they are performing their semantic functions. As a result of the comparison, they can load increasing or decreasing similarity, superiority, equilibrium, equality meanings to the base they come to. Today many simple or compound posteriors in the declension category, conjugation category, or derivation category like {-AgAn}, {-CA}, {-CII}, {-DAn}, {-mAn}, {-msI}, {-sI}, {-ş} etc. serve to the system as “gradation coder” in Turkey Turkish.

Keywords: Posterior, coder, comparison, gradation, superiority, equilibrium, equality.

Giriş

Varlıkların, nesnelerin, durumların niteliklerini karşılaştırma yoluyla azalma, çoğalma ya da denk olma biçiminde ele almak anlamına gelen derecelendirme, dil bilgisi kitaplarına yüzeysel olarak girdiğinden çok fazla incelenme fırsatı bulamamış konulardan biridir. Yakınlık, yaklaşıklık, benzerlik, eşitlik, üstünlük konularıyla ilgili çeşitli çalışmalar olmakla birlikte bu incelemeler, derecelendirme kapsamında yapılmamıştır.¹

Derecelendirme deyince sıklıkla sıfat ve zarflarda görülen *benzerlik, eşitlik, üstünlük, en üstünlük* özellikleri ve bunları sağlayan *kadar, gibi, en, daha, çok, fazla vb.* zarflar, edatlar akla gelir. Nitekim İlknur Karagöz, derecelendirme terimini “...derecelendirme, nesnelerin nitelikleriyle nesnelerin oluş / kılışlarının niteliklerini karşılayan sıfatların ve zarfların, karşılaştırma esasına veya yakınlık ve benzerlik ilgisine göre, anlamca, aynı niteliğin farklı derecelerini yansıtır duruma getirilmesi olarak tanımlanabilir” (Karagöz, 2018, s. 22) biçiminde ifade etmektedir. Oysa derecelendirme, biçimbirimsel, sözlüksel ve sözdizimsel olmak üzere üç türlü gerçekleştirilebilir. Türkçede biçimleri aynı işlevleri farklı dil birimlerinin farklı kategorilerde farklı işlevlerde kullanabilme yetisi, derecelendirme için ardıllardan, öncüllerden hatta cümle ve cümle üstü birimlerden de yararlanabilmeyi elverişli kılar. Ancak bu çalışmada, sözlüksel ve söz dizimsel derecelendirme başka bir çalışmaya bırakılıp yalnız derecelendirme sağlayan, örnekleme yoluyla seçilen ardıllar irdelenecektir.

¹ bk. Selen Çiççi, *Türkiye Türkçesinde Benzerlik İşleviyle Kullanılan Ekler*; Şükriye Gökçen Diken, *Geçmişten Bugüne Türkçede Kullanılan Karşılaştırma Gibilik Benzerlik Ekleri*; Oğuz Ergene, *Türkiye Türkçesinde Benzerlik, Yakınlık, Yaklaşıklık, Denklik ve Özdeşlik İfadeleri*; Sadettin Özçelik, *Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üzerine*; Sema Aslan Demir, *Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları, -Cık Eki Üzerine*; Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Benzerlik Sıfatları*; Turgay Sebzecioğlu - Murat Aksakallı, “-mak kadar” *Ulacının En Üstünlük Derecesi Bakımından İşlevi*; V. Doğan Günay vd., *Eşitlik ve Üstünlük Belirten Sıfat ve / ya da Belirteçlerin İşlevlerinin Betimlenmesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarındaki Kullanım Durumu*.

Yöntem

Dil bilgisel veriler üzerinde yapılan, belgesel gözlem niteliği taşıyan bu çalışmada, dil adı verilen sistemin işleyişine yönelik saptamalar yapılacaktır. Sistemde kullanıma çıkan her türlü dil malzemesi, veri kaynağı niteliği taşıdığı için günlük dilden toplanan örnek cümlelerden hareketle konuya dikkat çekilmeye çalışılacak; dil incelemelerine çok uygun olduğu bilinen doküman inceleme yoluyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Sondan eklemeli yapıya sahip olan Türkçede ardıl dil birimlerinin sorumlulukları yadsınamaz. Kimi, yeni kavramlara karşılık yaparken kimi de sistemin işletilmesi için çabalar; sözcüklerin, sözcük öbeklerinin birbirlerine kavuşmasını sağlayarak dizgede varlık bulmaları için çalışır. Ardıllar, bu görevlerini hem dil bilgisel hem anlamsal işlev olmak üzere çift yönlü gerçekleştirirler. Anlamsal işlevlerini yerine getirirken kimi zaman derecelendirme yoluna başvurabilirler.

Ardıl Dil Birimleriyle Derecelendirme²

1. {-AgAn} < {-A} + {-gAn}: Eylemden Ad Yapan Türetme Eki

Eskiden küs-egen bir kızdı, şimdi iv-egen olmuş.³

Onun kadar gez-egen birini tanımadım.

Çoğalan, hatta kimi zaman abartıya kaçan biçimde bir dereceleme yapan {-AgAn} eki, kullanım sıklığı olmayan, birleşik bir ektir. Örneklerde *küsegen*, çok küsen; *ivegen*, çok aceleci; *gezegen* de çok gezen anlamlarındadır.

2. {-ArcAsInA} < {-Ar} + {-cA} + {sIn} + {A}: Eylem İşletme Eki

Ölüme gid-ercesine sürüyordu arabayı.

Yüzüme yalvar-ırcasına bakıyordu.

“Ölüme git-” eylemi bir işletme eki, eylemsi eki olarak ulaç (*ölüme gidercesine*) olur ve zarf göreviyle *sür-* eylemine bağlanır. *Sür-* eyleminin tarzıyla ilgili derecelendirme, *ölüme gidercesine* ulacıyla /zarfıyla verilir. Örnekte {-ArcAsInA} eki aracılığıyla sürüş hızının en üst düzeye çıktığı kodlanır. Aynı ek, ikinci örnekte de *bak-* eyleminin tarzını niteleme yoluyla derecelendirerek ortaya koyar. Tam olarak *yalvar-* eylemi gerçekleşmez ama ona yakın bir eylem belirtilir.

² Bu çalışmada, “ek+ek” / “ek+sözcük” yoluyla oluşmuş birleşik ekleri göstermek için “+” işareti kullanılmaktadır. Karışıklığa yol açmamak için bağlantı yerlerinin “-” işareti ile gösterilmesi uygun görülmüştür.

³ Örnekler, yazarlar tarafından günlük dil ölçü alınarak oluşturulmuştur.

3. {-CA}: Ad İşletme Eki

Şehri yüksek-ce bir yerden izlemek için çıkmışlardı buraya.

Uzun-ca bir yoldu yürümek istedikleri.

Geldiklerinden beri ilk kez güzel-ce dinlenmişti.

Yüksek-yüksekçe, uzun-uzunca, güzel-güzelce çiftleri karşılaştırıldığında aralarında bir derecelendirme olduğu anlaşılır. Her ne kadar eşitmiş gibi gösterilse de *yüksekçe, yüksek*'ten; *uzunca, uzun*'dan, *güzelce, güzel*'den daha aşağıdadır. Bir başka deyişle *yüksek, yüksekçe*'den yüksek; *uzun, uzunca*'dan uzun; *güzel, güzelce*'den güzeldir. Bir sıralama yapılırsa *yüksek, tepede; yüksekçe*, ona yaklaşmış olmakla birlikte altındadır. Aynı biçimde *uzun, önde; uzunca* ardından gelir. *Güzel, güzelce*'den daha güzeldir, güzellik bakımından üstündür. Böylece adı ada / eyleme bağlayan ad işletme eki olarak değerlendirilen {-CA} eki; a. anlamsal işlevi, adların karşılaştırma yoluyla derecelendirme kodlayıcısı; b. görevsel işlevi, adın sıfat (*yüksekçe yer, uzunca yol*) ve zarf (*güzelce dinlen-*) olarak görev yapmasını sağlayan, görev değiştirici ek özelliğiyle sisteme girmektedir. Ekin kullanım sıklığı oldukça fazladır.

4. {-CAcIK} < {-CA} + {-CIK}: Ad İşletme Eki

Kimselere görünmeden usul-cacık çık odadan.

Sever beni; bekletmeden, hemen-cecik aldı sıraya.

{-CAcIK} eki, *usul-usulcacık, hemen-hemencecik* çiftleri arasındaki karşılaştırmaya dayalı derecelendirmeyi gerçekleştiren birleşik ad işletme ekidir. Geldiği tabanda yüklü anlamın dozunu artırmak göreviyle sistemde yer almaktadır. *Usulcacık, usul*'dan daha usul olma durumuna gönderme yapar; *hemencecik* ile de çabukluğun derecesi artırılır.

5. {-CAK} < {-CA} + ok / ök: Ad İşletme Eki

Büyü-cek bir ev almışlar kızlarına.

Soğu-cak bir günde tanımıştım seni.

Çabu-cak götürür babasının yemeğini.

{-CAK} ekini alan sözcüğün gösterileni, alıcıya *büyük-büyücek, soğuk-soğucak* karşılaştırmasını düşündürecek; “büyük”e yakın ama onun altında büyüklükte, *büyük* denebilecek büyüklükte; “soğuk”a denk olmakla birlikte derece olarak ondan daha düşük bir niteliğe çağrışım yapacaktır. “Çabucak” üzerine çabukluğun artışı kodlanmıştır. {-CAK} eki, adı sıfat göreviyle ada; zarf göreviyle eyleme bağlayan ad işletme ekidir. Kullanım sıklığı fazla değildir.

6. {-CAnA} < {-CA} + (n) + {-A}: Ad İşletme Eki

Her sabah geç kalır ama kimseyi rahatsız etmez, usul-cana yerine oturur.

Hâlbuki kızı sevdiğini açık-çana söylemeliydi anasına.

Geldiği sözcüğe *çok, çok fazla* anlamları katan {-CAnA} birleşik ekinin kullanım sıklığı yoktur. Karşılaştırmaya dayalı derecelendirmeyi giderek çoğalan, artan nitelikte yapar. *Usulcana*, çok usul; *açıkçana*, iyice açık, apaçık anlamlarında kullanıma çıkar.

7. {-CAsInA} < {-CA} + {sIn} + {-A}: Ad İşletme Eki

Deli-cesine bir sevdaya tutulmuş dediler Yusuf için.

Yiğit-çesine savaştı şehir halkı.

{-CAsInA} birleşik eki, geldiği adın benzerlik, eşitlik, hatta eşitlikte benzer olma işleviyle karşılaştırılmasına neden olur. Sonuçta ortaya bir sıralama, derecelendirme çıkar. Geldiği sözcük, ya bir adın ya da bir eylemin durumunu derecelendirir. Örneklerde delinin sevdasına yakın bir sevda, yiğitlerin savaşmasına yakın bir savaşma biçimi anlaşılır. Bu durumda *delinin sevdası*, *Yusuf'un sevdasından* daha güçlüdür. Tersten okunursa *Yusuf'un sevdası*, *delinin sevdasına* benzemekte, onunla benzer denklikte, ona yakın nitelikte ama derece olarak altında denebilir. Şehir halkının savaşma tekniği, yiğit niteliği taşıyan kişinin savaşma tekniğiyle karşılaştırılarak derecelendirilmektedir. {-CAsInA}, kullanımı sınırlı bir ektir.

8. {-CIK}: Ad İşletme Eki

Dara-cık eteğiyle dikkat çekmeyi başardı.

Bu ufa-cık odada yaşayacağımı düşünmüyorsunuz değil mi?

Küçü-cük ayakları var.

Örneklerde yer alan {-CIK} eki, sözcüğün anlamını aşağı çekerek derecelendirir. *Daracık*, *dar*'dan daha dar, *ufacık*, *ufak*'tan daha ufak; *küçücük*, *küçük*'ten daha küçüktür. *Dar-dar-(c)a-cık*, *ufak-ufa(k)-cık*, *küçük-küçü(k)-cük* karşılaştırmalarında ortaya çıkan, derecelendirme gösteren anlam farkı, {-CIK} ekinden kaynaklanmaktadır. Örneklerde adı sıfat göreviyle ada bağlayan ad işletme eki olarak görev yapmaktadır. Kullanım sıklığı olan bir ektir.

9. {-CII} < {-CI} + {-I}: Addan Ad Yapan Türetme Eki

Bu kadar ben-cil olman, beni rahatsız ediyor.

Örnekte türetme eki olarak kullanıma çıkan ve kullanım sıklığı olmayan {-CII} eki, kendini çok fazla düşünen anlamındaki *bencil* sözcüğünde üstünlük anlamıyla derecelendirme yapmaktadır.

10. {-CII} < {-CI} + {-I}: Ad İşletme Eki

Kır-cıl saçlarıyla dikkatimizi çekmişti.

Ad işletme eklerinden biri olan {-CII} eki, benzerlik anlamıyla derecelendirme yapar. Bu eki alan sözcük, sıralamada altta yer alır. Örnekte *kırçıl*, kıra benzeyen anlamında sıfat olarak kullanılan bir dil birimidir.

11. {-DAn}: Ad İşletme Eki

İlgın, Tolga-dan küçüktür.

İzge, arkadaşların-dan uzundur.

Bu köy, sizin köy-den uzakmış.

Örneklere *küçüklük*, *uzunluk*, *uzaklık* bakımından karşılaştırılan adlar arasında sıralama yapılır. {-DAn} ekini alan ad, sözü edilen nitelik bakımından ikinci sıradadır. İlgın, daha küçük; İzge, daha uzun; bu köy, daha uzaktır.

12. {-DI-Ø ..... -AcAK-Ø} < {-DI} + {-Ø} ..... {-AcAK} + {-Ø}: Eylem İşletme Eki

{-AcAK} < {-A} + {-cA} + ok / ök

Gökyüzü sanki yere inmiş, yağmur yağ-dı yağ-acak.

Eli kulağında, çocuk doğ-du doğ-acak.

{-DI-Ø .....-AcAK-Ø} birleşik ekiyle zamanda derecelendirme gerçekleşmektedir. Yağ- ve doğ- eylemlerinin gerçekleşeceği zaman, söz konusu ekle iyice daraltılmış, gelecek zaman öne çekilmiştir. Dolayısıyla ek, en yakın gelecek zaman kodlayıcısı olarak sistemde yer alır. Kullanım sıklığı vardır.

13. {-DIkçA} < {-DIk} + {-çA}: Eylem İşletme Eki

Gemi uzaklaş-tıkça güvertedekiler görünmez olmuştu.

Bu çocuk doymak bilmiyor, ye-dikçe yiyordu.

“Gemi uzaklaştıkça güvertedekiler görünmez olmuştu.” örneğinde birleşik ulaç eki {-DIkçA}, gemi ile kara arasındaki uzaklığı derecelendirmek için kullanılmıştır. *Uzaklaş-* eyleminin anlattığı, karayla gemi arasındaki mesafenin açılması tanımına “artarak çoğalma”

özelliği, söz konusu ek aracılığıyla katılır. Görünmez olma açısından uzaklığın en üst sınırına gelinmiştir ancak bu sınır, gemi gittiği sürece artarak çoğalacaktır. {-DIKÇA} ekinin *uzaklaş-* eylemine kattığı derecelendirmenin etkisi, dolaylı yoldan *görünmez ol-* eylemine de sıçramıştır çünkü geminin uzaklaşması, yolcuların görünmez olmasına yol açacaktır. Dolayısıyla hem *uzaklaş-* hem *görünmez ol-*, derece derece artarak çoğalacak ve uzaklıkla görünmezliğin en üst sınırına varılacaktır.

Aynı ek, kökteş eylemlerle kalıp yapı oluştururken de derecelendirme kodlayıcısı olarak görülebilir. *Yedikçe yiyordu* birleşik eylemi, *ye-* eyleminin en üst düzeyde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Çok yiyordu, aşırı derecede fazla yiyordu. {-DIKÇA}, kullanım sıklığı olan ulaç eklerindedir.

14. {-lAr}: Ad İşletme Eki

Yüksek-ler-deki ağaçlar, toprağı tutsun diye dikilmişti sanırım.

Gözlerini ufka diktiğinde anlarınız ki uzak-lar-ı düşünüyor.

{-lAr} eki, *çocuklar, ağaçlar, çoraplar* örneklerinde olduğu gibi adların belirsiz çokluk kodlayıcısı olarak bilinir. Türkçenin yapısal özelliklerinden biri olan “gösterenleri aynı, gösterilenleri farklı eklerin bulunuşu” ilkesi, doğal olarak söz konusu ekin de farklı anlamsal işlevlerde kullanıma çıkmasını gerektirir. Nitekim “*Yükseklerdeki ağaçlar, toprağı tutsun diye dikilmişti sanırım.*” örneğinde iki kez ad işletme eki olarak kullanılan ekin (*yüksek-ler, ağaç-lar*) kategorisi aynı olmasına karşın anlamsal işlevleri birbirinden farklıdır. *Ağaç-lar*'daki ek, sözcüğün niceliğine hizmet eder. Sayıları belli olmayan ama en az iki en çok... ? (ucu açık) ağacı anlatır. *Yüksek-ler*'deyse farklı kullanım dikkat çeker. *Yüksek* sayılabilir değildir ve birden fazla yüksek (*iki yüksek, beş yüksek, yirmi yüksek vb.*) söz konusu olamaz. {-lAr} eki, örnekte *yüksek* sözcüğünün derecesini artırarak sözcüğe bağlama göre daha yüksek, çok yüksek, en yüksek anlamlarını katar. Böylece {-lAr}, mekânın konumunu belirsiz biçimde derecelendiren ek görünümü kazanır. Diğer yandan söz konusu ekin kullanımıyla *yüksekler* sözü, bunun gibi çok yüksek olan tüm yerlere de gönderme yapmaktadır.

yüksek, daha yüksek, çok yüksek, en yüksek *vb.* = *yüksekler*

“Daha uzak, çok uzak” anlamı yüklenen *uzaklar* örneğinde de {-lAr} ekinin işlevi aynıdır; ek, işlek değildir.

15. {-lAş} < {-lA} + {-ş}: Addan Eylem Yapan Türetme Eki

Bu kız, her geçen gün biraz daha güzel-leş-iyor.

İyi-leş-tiğini duyunca herkes sevindi.

Addan eylem yapan {-IA} ekiyle eylemden eylem yapan {-ş} ekinin birleşmesiyle oluşan bu birleşik ek de geldiği yapıya derecelendirme yoluyla bir durumdan başka bir duruma geçiş anlamı katar. Örneklerde yer alan eylemlerin {-IA}'lı biçimi (iyile-, güzelle-), ölçünlü dilde yer almaz; yani kullanımda değildir. “*İyileştiğini duyunca herkes sevindi.*” cümlesinde *iyileş-* eylemi, iyi olma durumundan daha iyi olma durumuna geçerken her durum değişikliğinde iyileşme oranı kademe kademe yükselecektir. Aynı biçimde “*Bu kız her geçen gün biraz daha güzelleşiyor.*” örneğinde {-IAş} eki, eyleme güzel olma durumundan daha güzel olma hâline geçme anlamı katmakta; bir yandan da güzel olma durumunun niteliğini derecelendirmektedir. İşlek eklerdendir. {-IAş} ekini alarak *acılaş-, ağdalaş-, derinleş-, güzelleş-, katılaş-, kırılış-, sertleş-, tenhalaş-, yakınlaş-, zorlaş-* vb. bir durumdan bir duruma geçişi, kendi kendine olma ifade ederek azdan çoğa doğru artan biçimde derecelendirerek anlatan eylemlerdeki {-ş} ekine çatı eki işlemi yapmamak gerekmektedir. Bu tarz örneklerde geçen {-ş} eki, sıklıkla dönüşlülük ekiyle karıştırılır. Kendi kendine yapmayla kendi kendine olma bildirmenin birbirinden ayrılması kaçınılmazdır. Dönüşlü eylemin kendi kendine yapma bildiren bir kılış eylemi olması gereği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca hareketin karşılıklı, ortaklaşa yapıldığını anlatan *ağlaş-, bekleş-, kucaklaş-* vb. eylemlerdeki {-ş} ekinin işteşlik işlevini unutmamak gerekir. Biçimleri aynı eklerin farklı işlevlerde kullanıldığı gerçeği göz önüne alınarak bu durumun Türkçe için doğal bir dil olayı olduğunu anımsamakta yarar var.⁴

16. {-mAn}: Addan Ad Yapan Türetme Eki

Evcu-men bir oğlandı.

Üstünlük anlamı kodlamak üzere görevlendirilen {-mAn} eki, varlıkların niteliklerini derecelendirmektedir. Örnekte *evcimen*, evine çok bağlı anlamındadır.

17. {-mAn}: Ad İşletme Eki

Koca-man bir bahçenin ortasına yapmışlar evi.

Örnekte ad işletme eki olarak kullanılan, geldiği ada sıfat görevini yükleyerek görev değiştirici ek rolünü üstlenen {-mAn} eki, “*koca*”nın derecesini yükseltmekte; yapıya *çok koca*, *çok büyük* anlamı vermektedir.

18. {-msI} < {-m} + {-sI}: Ad İşletme Eki

Babasına aldığı mavi-msi gömleği üzerimde görünce bozuldu.

Mor-u-msu bir surattı gördüğüm.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Kerime Üstünova, *Eylem işletimi*, s. 53-58.

Mavimsi, maviye yakın, onun gibi, ona benzer renk ama derecelendirmede onun altında bir düzeyde yer bulur alıcının belleğinde. Adlara gelen, dil bilgisel olarak görev değiştirici ek işleviyle kullanıma çıkan birleşik ekin anlamsal işlevi, karşılaştırma yoluyla derecelendirme yaparak adın sıradaki yerini belirlemez. {-msI}, verilen örneklerde renklerde derecelendirme yapan, adı sıfat göreviyle ada bağlayan ad işletme eki olarak sisteme girmiştir.

19. {-mtırak} < {-m} + {-tı} + {-rak}: Ad İşletme Eki

Kırmızı-mtırak bir gömlek giymişti.

İnsanın ağzını buran mayhoş-(u)-mtırak bir lezzeti var meyvenin.

{-mtırak} birleşik ektir; karşılaştırma sonucunda yakın olma, denk olma durumuna işaret eder. Örneklerde, içinde yer aldığı sözcüklere (*kırmızımtrak*) rengi kırmızıya yakın; (*mayhoşumtrak*) tadı mayhoşa yakın, benzer anlamlarını yüklemiştir. Dolayısıyla bu ek de derecelendirmede alt sırada yer alanı göstermektedir.

20. {-r-Ø .... -mAz} < {-r} + {-Ø} ..... {-mA}+{-z}: Eylem İşletme Eki

Yemeğini ye-r ye-mez odasına çekilir.

Bayram sabahları harçlığımızı al-ır al-maz bakkala koşardık.

Birleşik ulaç eki {-r-Ø .... -mAz}, geldiği eylemle bunun bağlandığı eylem arasındaki süreye göndermede bulunarak iki hareketin ardışık biçimde aralıksız gerçekleştiğini anlatır. “*Yemeğini yer yemez odasına çekilir.*” cümlesinde *yemek ye-* eyleminin hemen ardından ara vermeden *çekil-* eylemi çok hızlı biçimde gerçekleşmektedir. Yani zaman aralığının kısalığı, en üst düzeydedir. “*Bayram sabahları harçlığımızı al-ır al-maz bakkala koşardık.*” örneğinde de *harçlık al-* eyleminin ardından hızlıca *koş-* eyleminin yapılması öne çıkmaktadır. Yan önerme ve temel önermedeki eylemlerin arasındaki sürenin kısalığına dikkat çekerek derecelendirme yapan bu ek, işlek ulaç eklerindedir.

21. {-rAK} < {-rA} + ok / ök: Ad İşletme Eki

Yiyemedik, acı-rak olmuş.

Ufa-rak bir oğlandı köye geldiğinde.

{-rAK} işletme eki, karşılaştırma yoluyla derecelendirme yapan, adı sıfat göreviyle ada, zarf göreviyle eyleme bağlayan, kullanım sıklığı olmayan ad işletme eklerindedir. Anlamsal işlevi, karşılaştırma yoluyla benzerlik kurmak; denklik, yakınlık sağlamaktır. Derece olarak alt sırada yer alana işaret eden söz konusu ek, bulunduğu sözcüklere (*acı-rak*) acı gibi acı değil ama acıya yakın bir acılık; (*ufak-rak*) ufağa denk bir ufaklık anlamlarını yüklemiştir.

22. {-sI}: Ad İşletme Eki

Çocuk-su davranışlarıyla bilinir buralarda.

Kadın şarkıcı, erkek-si sesiyle beğeni kazandı.

Örneklere yer alan {-sI} işletme eki de karşılaştırma yoluyla derecelendirme yapan, adı sıfat göreviyle ada bağlayan ad işletme eklerindedir. *Çocuk-su davranış* yapısı, davranışın, çocuğun davranışına yakın, benzer olduğu; *erkek-si ses* yapısı da sesin, erkeğin ses özelliklerine yakın olduğu biçiminde çözülecektir. Bu durumda *çocuk davranışı*, *erkek sesi*, üst sırada; onunla karşılaştırılanlar da alt sırada yer almaktadır. Ekin kullanım sıklığı yoktur.

23. {-ş}: Eylemden Eylem Yapan Türetme Eki

Çocuklar sevgiyle, ilgiyle gel-(i)ş-ir; büyür.

Babam nihayet yat-(i)ş-ti.

Geldiği eyleme derecelendirme yoluyla bir durumdan başka bir duruma geçiş anlamı katar. “*Çocuklar sevgiyle, ilgiyle gel-(i)ş-ir; büyür.*” örneğinde eylemin nitelik bakımından üst konuma geçişi anlatılırken bunun birden, bir seferde değil de aşamalı biçimde gerçekleşeceği bildirilir. Nitekim çocuğun gelişmesi, belirli bir süreçte kademe kademe gerçekleşecektir. Dil bilgisi kitaplarında {-ş} ekinin kendi kendine olma bildirdiği ileri sürülse⁵ de bunun tam olarak kendi kendine olma bildirmediği düşünülebilir. *Geliş-* eyleminin gerçekleşmesi, kendiliğinden değil cümlede belirtildiği üzere çocuğun gelişimine katkı sağlayan sevgi, ilgi vb. kaynaklar aracılığıyla olacaktır. Alıcı, dil dışı göndermelerle *geliş-* eyleminin nasıl olacağını kestirebilecektir. Ekin bu işleviyle kullanım sıklığı vardır. Dolayısıyla *buruş-*, *büzüş-*, *dönüş-*, *kırış-*, *kızış-*, *yatış-* vb. bir durumdan bir duruma geçişi anlatan eylemlerdeki {-ş} ekine çatı eki işlemi yapmamak gerekmektedir.

Sonuç

Zaman, durum, tarz, nicelik, nitelik vb. anlamsal özelliklerde derecelendirme yapmak, dil birimlerinin birbirlerine göre üstünlük, yakınlık, denklik gibi ayrımlarını gösterebilmek için çeşitli dil birimlerinden yararlanılabilir. Sondan eklemeli yapısı, bu konuda Türkçenin ardıllara büyük sorumluluklar yüklemesini kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla gerek ad işletme kategorisi gerek eylem işletme kategorisi gerek türetme kategorisi olsun {-AgAn}, {-ArcAsInA}, {-CA}, {-CAcIK}, {-CAnA}, {-CAsInA}, {-CAK}, {-CIK}, {-CII}, {-DAn}, {-DI.... -AcAK}, {-DIkçA}, {-lAr}, {-lAş}, {-mAn}, {-msI}, {-mtrAK}, {-rAK},

⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 207; Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, s. 132, 531.

{-r.... -mAz}, {-sI}, {-ş} vb. ardıllar, sistemde derecelendirme kodlayıcısı olarak hizmet vermektedir.

Yakınlık, eşitlik bildirme gibi konularla ilgili çalışmalarda, her ne kadar derecelendirmenin sıfat ve zarflarla yapıldığı belirtilse de incelenen örneklerde görülmüştür ki eylemler ve adlar da aldıkları eklerle derecelendirme amaçlı kullanılabilmektedir.

Anlam odaklı çalışmalarda ilgili dil birimlerinin işlevlerini ortaya koyarken bağlamın belirleyiciliği göz ardı edilmemelidir çünkü dil birimlerini ait oldukları bütünler içinde değerlendirmek, işlevlerini doğru biçimde değerlendirmeyi sağlayacaktır. Böylece Türkçenin anlatım olanaklarının zenginliği de ortaya çıkacaktır.

Kaynaklar

- Akar, A. (2003). -GAn sıfat-fiil eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14, 103-115.
- Aslan Demir, S. (2002). Türkiye Türkçesinde küçültme ve pekiştirme kavramları, -CIk eki üzerine. *Türk Dili*, 603, 224-228.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede zaman ve görünüş sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman -Oktay Akbal öyküleri örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (1957). Türkçede benzerlik sıfatları. *TDAY Belleten*, 13-17.
- Çifçi, S. (2016). Türkiye Türkçesinde benzerlik işleviyle kullanılan ekler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(26), 189-209.
- Diken, Ş. G. (2010). *Geçmişten bugüne Türkçede kullanılan karşılaştırma gibilik benzerlik ekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergene, O. (2018). Türkiye Türkçesinde benzerlik, yakınlık, yaklaşıklık, denklik ve özdeşlik ifadeleri. *IJLET, International Journal of Languages Education and Teaching*, 6(3), 395-440.
- Ergin, M. (2002). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Günay, V. D. vd. (2014). Eşitlik ve üstünlük belirten sıfat ve / ya da belirteçlerin işlevlerinin betimlenmesi ve yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarındaki kullanım durumu. *Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 311-326.
- Karagöz, İ. (2018). *Tarihî Türk lehçelerinde sıfat ve zarflarda pekiştirme ve derecelendirme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, M. (2007). Türkçede -prAK zarf-fiili. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 68-73.
- Özçelik, S. (2004). Türkiye Türkçesinde benzetme-benzerlik kavramları ve bu kavramları sağlayan ekler üzerine. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17, 143-154.

- Sebzecioğlu, T. ve Aksakallı, M. (2017). “-mak kadar” ulacının en üstünlük derecesi bakımından işlevi. *IJLET, International Journal of Languages Education and Teaching*, 5, 768-776.
- Üstünova, K. (2016). *Eylem işletimi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Üstünova, K. (2018). *Ad işletimi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2004). *Türkiye Türkçesinde niteleme sıfatları*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Extended Abstract

Gradation is one of the topics that cannot be studied much because it is superficially entered into grammar books. The similarity, equality, superiority, supremacy features often seen in adjectives and adverbs withal prepositions and adverbs like “*kadar, gibi, en, daha, çok, fazla*” etc. which provide these features come to mind with the gradation term. But posterior units also can be used in language as well as these antecedent language units for to grade some semantic features like time, status, style, quality etc. and to show their distinctions according to each other such as superiority, intimacy and equilibrium etc. In this study, the posterior language units which act as “*gradation coder*” in the system called language are examined.

In this study which has the quality of documentary observation and on grammatical data, determinations are made about the functioning of language system. As any language material used in the system is a data source, it is tried to draw attention to the subject with the sample sentences collected from the daily language. In the study, the qualitative research method is used by document review which is known to be very suitable for language studies.

It is inevitable that Turkish allocates great responsibilities to the posteriors on this matter because of head-final structure of Turkish. The posterior language units have been rigged with almost unlimited authorisations in language system process. Some of them lexicalize for new concepts and some connect language units. So they endeavour for the proper use of the language and the establishment of competent communication. The posteriors that is to say suffixes perform these tasks bilaterally, both in the grammatical and the semantic functions. They may sometimes resort to grading when performing their semantic functions.

Today many simple or compound posteriors like {-AgAn}, {-ArcAsInA}, {-CA}, {-CAcIK}, {-CAnA}, {-CAsInA}, {-CAK}, {-CIK}, {-CII}, {-DAn}, {-DI .... -AcAK}, {-DIkçA}, {-lAr}, {-lAş}, {-mAn}, {-msI}, {-mtrAK}, {-rAK}, {-r .... -mAz}, {-sI}, {-ş} etc. serve to the system as “gradation coder” in Turkey Turkish. In this study, some of them have been explained by examples.

Some of the evaluated posteriors ({-AgAn}, {-CII}, {-lAş}, {-mAn}, {-ş}) are the derivation suffixes, some of them ({-CA}, {-CAcIK}, {-CAK}, {-CAnA}, {-CAsInA}, {-CIK}, {-CII}, {-DAn}, {-lAr}, {-mAn}, {-msI}, {-mtrAK}, {-rAK}, {-sI}) are the declension suffixes and some ({-ArcAsInA}, {-DI .... -AcAK}, {-DIkçA}, {-r .... -mAz}) are the conjugation suffixes. These posteriors can load meanings like superiority, equilibrium, equality, increasing or decreasing similarity to the base they come to as a result of the comparison within the scope of the context.

For example the compound suffix {-lAş}, which serves as a derivation suffix in the system, adds the meaning of the transition from one state to another to the noun it comes to. In the example of “*Bu kız her geçen gün biraz daha güzelleşiyor.*” the suffix {-lAş}, adds meaning to becoming more beautiful than being beautiful to the verb and it also gradates the quality of being beautiful.

The suffix {-CAnA}, which is one of the declension suffixes, is a compound suffix and it adds much, too much meanings to the word it comes to. It makes gradation based on comparison and this gradation indicates an increased quality. In the example of “*Her sabah geç kalır ama kimseyi rahatsız etmez, usul-cana yerine oturur.*”, “*usulcana*” means too slow. The suffix {-sI} is also one of the declension suffixes and it makes gradation based on comparison like {-CAnA}. In the example of “*Çocuk-su davranışlarıyla bilinir buralarda.*” the structure “*çocuk-su davranış*”, which have the suffix {-sI}, explains that the behavior is similar to the behavior of the child.

The compound gerundium suffix {-DİkçA} is in the conjugation category and it is one of the posteriors used as the gradation coder in Turkish. In the example of “*Bu çocuk doymak bilmiyor, ye-dikçe yiyordu.*” it is pointed out that the action takes place at the highest level with the compound verb “*yedikçe yiyordu*” that is combined by cognate verbs: He was eating too, he was eating overly. This meaning is provided by the suffix {-DİkçA}.

As a result, it can be said that many posterior language units like {-AgAn}, {-ArcAsInA}, {-CA}, {-CacIK}, {-CAnA}, {-CAsInA}, {-CAK}, {-CIK}, {-CII}, {-DAn}, {-DI ... -AcAK}, {-DİkçA}, {-lAr}, {-lAş}, {-mAn}, {-msI}, {-mtrAK}, {-rAK}, {-r ... -mAz}, {-sI}, {-ş} etc. can be used in Turkey Turkish as well as antecedent language units which take on the task as name, adjective, pronoun, adverb, verb, preposition, conjunction, interjection. The semantic functions of these posteriors emerge in context.